

KADOC

INTERNATIONALE NIEUWSBRIEF 2007

COLOFON

Medewerkers

Lieve Claes
Bram Cleys
Thomas Coomans
Jan De Maeyer
Roeland Hermans
Godfried Kwanten
Nienke Roelants
Tom Van Beeck
Luc Vints

Vormgeving

Alexis Vermeylen

Jaarlijks

INHOUD

- 2 De herleving van de miniatuurkunst
Baanbrekende studie over neominiaturen
- 6 Geschiedenis van de volkstuinten
Publicatie
- 7 Drie internationale colloquia
Verslag
- 12 Katholieke media over de hele wereld
Het SIGNIS-archief
- 15 Missionering Verruimteliĳkt
Architectuur, ruimte en missionering in Kasai, Belgisch Congo, ca. 1890-1960
- 22 Geschiedenis van de thuisverpleging in Vlaanderen
Publicatie
- 23 Vakorganisaties van Antigua tot Zuid-Afrika
Het ICV/WVA-archief
- 26 Processies en ommegangen van 1750 tot heden
Onderzoek

DE HERLEVING VAN DE MINIATUURKUNST

Baanbrekende studie over neominiaturen

The Revival of Medieval Illumination
Renaissance de l'enluminure médiévale

In de negentiende eeuw kende het verluchte middel-eeuwse handschrift een opvallend reveil, niet alleen in België - met onder meer het Brugse atelier De Pape, de Gentse Sint-Lucasschool en de benedictinessen van Maredret -, maar ook in onze buurlanden, tot zelfs in Italië. De KADOC-publicatie The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale biedt voor het eerst een (kunst)historisch zicht op dat belangrijke fenomeen. Vijftien (kunst)historici uit binnen- en buitenland belichten er verschillende facetten van. Historische, sociaal-culturele, ideologische en religieuze aspecten komen aan bod. De auteurs hebben aandacht voor zowel unieke meesterwerken als voor de meer courante productie van diploma's en prentjes. Bovendien is het boek geïllustreerd met ruim tweehonderd kleurillustraties uit diverse nationale en internationale collecties. Vele zijn nooit eerder gepubliceerd.

The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale, een uitgave van Universitaire Pers Leuven in de reeks KADOC-Artes, werd op 17 april 2007 gepresenteerd. Thomas Coomans, een van de hoofdredacteurs, docent aan de Vrije Universiteit Brussel en senior onderzoeker aan het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, stelde het boek met veel enthousiasme voor. Hier vindt u de (licht herwerkte) tekst van zijn lezing.

Henri de Tracy, titelbladzijde van een guldenboek dat in 1903 werd aangeboden aan de stichters van *Le Bien Public*. [Leuven, KADOC]

Een merkwaardig renouveau

In alle tijden werden verluchte boeken om hun kostbaar en sacraal karakter beschouwd als waardevolle objecten, waarin gekalligrafeerde tekst, kleurrijke afbeeldingen en verfijnde decoratie werden verenigd. Kunstenaars, opdrachtgevers en eigenaars beseften perfect de waarde van die kunstproductie en besteedden er de grootste zorg aan. Uit de middeleeuwen is dat al lang bekend. Als gevolg van de groeiende concurrentie tussen handschriften en drukwerken na het ontstaan van de drukkunst in de vijftiende eeuw, namen de drukwerken een aantal kenmerken van de kunst der verluchting over. Snel won de drukkunst de strijd, maar toch bleef men miniaturen met de hand vervaardigen. In de zestiende en zeventiende eeuw beperkte de verluchtungskunst zich tot de illustratie van zeer bijzondere en waardevolle documenten, maar in de tweede helft van de achttiende eeuw verdween ze bijna. Het is niet duidelijk of er een totale breuk is geweest, maar van een echte continuïteit was er geen sprake.

De merkwaardige herleving van de verluchtungskunst in de vroege negentiende eeuw was het gevolg van nieuwe fenomenen. Enerzijds kwamen er door de secularisatie van talrijke kloosters en abdijen plots massa's verluchte handschriften op de markt. Zo werd de aandacht van privé en publieke verzamelaars gewekt en ontstond er zowel een speculatieve markt als wetenschappelijke belangstelling voor. Anderzijds werden nieuwe verluchtingen en miniaturen vervaardigd in de stijl van de middeleeuwen, maar in een volstrekt andere context en met een andere betekenis.

'Neominiaturen', op papier of perkament, verspreidden zich zowel in religieuze als profane kringen, voor privé en publieke opdrachtgevers, met als gevolg dat de traditionele middeleeuwse typologie van

verluchting aanzienlijk werd verruimd. Voortaan werden niet enkel handschriften verlucht, maar er ontstond een rijke waaier aan gelegenheidsdocumenten, huldeblijken, guldenboeken, diploma's, canonborden en dergelijke meer. Die nieuwe traditie culmineerde in de tweede helft van de negentiende eeuw, maar verdween na de Eerste Wereldoorlog bijna helemaal. De 'revival' van de verluchting had één eeuw geduurd en de ambachtelijke kennis van de miniaturisten raakte voor een tweede maal in de vergetelheid.

In de jaren 1980 en 1990 ontstond geleidelijk een nieuwe interesse voor het negentiende-eeuwse

historisme in de architectuur, schilderkunst, beeldhouwkunst en decoratieve kunsten. Neomiddel-eeuwse handschriften en verluchting kwamen pas op het einde van de jaren 1990 aan de beurt, met tentoonstellingen in het Vaticaan, New York, Londen en Leuven. De tentoonstelling "Neogotiek in de boekenkast", die in 1997 - dus tien jaar geleden - op initiatief van KADOC in de Leuvense Universiteitsbibliotheek plaatsvond, bracht prachtig materiaal naar boven en gaf de aanzet tot nieuw onderzoek.

Samen met Illuminare, het studiecentrum voor miniatuurkunst van de K.U.Leuven, lanceerde KADOC in januari 2001 het onderzoeksproject "Iconografie en symboliek: wisselende percepties en culturele identiteiten. Miniatuur- en handschriftenproductie in België tijdens de 19de en 20ste eeuw in een cultuurhistorisch, Noordwest-Europees en vergelijkend perspectief", dat liep tot december 2003. Een prospectie in openbare collecties, onder meer het Koninklijk Archief, leverde een vierhonderdtal in België geproduceerde documenten en manuscripten op. Voorts bleek dat België, gelegen op de kruising van verscheidene invloeden, een markt was

Wetenschappelijke belangstelling

René De Cramer, *Huldeblijk voor broeder Mathias (Sint-Lucas Gent)* uit 1917, door René De Cramer.
[Leuven, KADOC]

voor facsimile-uitgaven en modelboeken uit Engeland en Frankrijk, evenals internationale gespecialiseerde tijdschriften, zoals *Enluminure*, *l'art dans la maison* en *Le coloriste enlumineur*.

Een Bruggeling, Ferdinand de Pape, was de belangrijkste kunstenaar van de eerste generatie Belgische neominiaturisten. Hij vervaardigde prestigieuze verluchte handschriften voor het Hof, de bisschoppen en de adel, alsook voor vooraanstaande opdrachtgevers in Frankrijk, Italië, Engeland en Oostenrijk. De stichting van de Sint-Lucasscholen in 1862 gaf een doorslaggevende impuls aan de neogotiek, die geleidelijk de stijl van de katholieke kerk en het organisatiekatholicisme in België zou worden. Precies in die context kenden de neominiaturen 'gouden jaren'. Tot de Eerste Wereldoorlog werden met de hand verluchte alsook gedrukte neominiaturen bijzonder geprezen. Belangrijke kunstenaars van die tweede generatie waren onder meer de Gentenaars Henry-Charles en Henry-Bernard de Tracy en de Antwerpenaars Jan Anthony en Achille Kas.

Vrouwelijke kunst

Verluchting - nog meer dan miniatuur - werd beschouwd als een vrouwelijke kunst bij uitstek, bijzonder geschikt voor meisjes en zusters. Het was dan ook in de kloosters en abdijen waar meisjes uit de elite binnentraden, dat de verluchtungskunst na de Eerste Wereldoorlog zou voortleven. Het Engels Klooster in Brugge en de benedictinessenabdij van Maredret hadden reeds rond de eeuwwisseling talentvolle verluchters, terwijl de abdijen van Sint-Geertrui in Leuven en Maria Mediatrix in Hekelgem in het interbellum ateliers stichtten om de traditie van de middeleeuwse scriptoria voort te zetten. Vele andere vrouwenkloosters verluchtten ook documenten, maar op een bescheidenere schaal.

Het archief van het atelier van Maredret, dat volledig bewaard is sinds de stichting in 1893, vormt een

unieke bron. Het wordt nu diepgaand bestudeerd om de diverse aspecten van het scriptorium te laten herleven: de miniaturisten, hun techniek, de modellen en de iconografie, de opdrachtgevers en klanten, de economische aspecten enzovoort, kortom, alles wat voor een middeleeuws scriptorium onmogelijk is door het ontbreken van archief en een duidelijke identificatie van de totaalproductie.

Vandaag zijn werken van De Pape en van het atelier van Maredret in de meest prestigieuze bibliotheken aanwezig: de Biblioteca Apostolica in het Vaticaan, de Pierpont Morgan Library in New York, het Victoria & Albert Museum in Londen, de Bibliothèque Nationale in Parijs. Naast die topstukken en de kwaliteitsvolle productie van enkele kunstenaars, werden heel wat neominiaturen van mindere kwaliteit vervaardigd; sommige zijn zelfs zeer matig. Talrijke amateurs hebben allerlei stukken verlucht, onder meer gelegenheidsdocumenten als diploma's, guldenboeken, huldeblijken en prentjes. Het is precies de grote diversiteit van complementaire facetten die het culturele fenomeen van de neominiaturen in de negentiende eeuw zo boeiend maakt.

De internationale workshop die KADOC in december 2003 organiseerde als afsluiting van het onderzoeksproject, plaats-

te de Belgische neominiaturen in een Noordwest-Europees en vergelijkend perspectief, zowel vanuit cultuurhistorisch als kunsthistorisch standpunt. Bijdragen van vijftien experts uit België, Engeland, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Italië, Vaticaanstad en de Verenigde Staten toonden aan hoe omvangrijk, divers en creatief het 'revivalfenomeen' van de miniaturen in het negentiende-eeuwse Europa is geweest. Uit die internationale workshop bleek dat de 'casus België' een voortreffelijk voorbeeld is.

Internationaal fenomeen

Kleurendoos voor de miniaturist, in *Le Coloriste Enlumineur*, 1 (1894) 9, 67.
[Leuven, KADOC]

The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale is veel meer dan de publicatie van de handelingen van de workshop. De bijdragen werden herwerkt en de vele illustraties werden doordacht gekozen om het neominiaturrefenomeen tot zijn volle recht te laten komen. Het boek is een waar naslagwerk. Het beperkt zich niet tot de traditionele kunsthistorische vraagstelling gebaseerd op inventarissen van objecten, stijl-analyse, modellen, iconografische bronnen, toeschrijving aan en identificatie van kunstenaars en productiecentra. De cultuurhistorische vraag naar het waarom van het 'revivalfenomeen' van miniaturen in negentiende eeuw staat hier centraal.

Wat was de motivatie van de opdrachtgevers en wat was de betekenis van deze buitengewone objecten in hun specifieke context? Om die vraagstelling te beantwoorden waren de cultuur-historische, sociaal-economische, ideologische en religieuze componenten van het 'revivalfenomeen' zeker even cruciaal als de kunsthistorische aspecten. Het is inderdaad bekend dat de jonge industriële samenleving van de negentiende eeuw tradities heeft uitgevonden - of liever 'heruitgevonden' - die veel verder gingen dan louter een 'romantisch spelletje'. Verluchte documenten werden gebruikt om de macht te legitimeren, niet enkel van vorsten en kerkvorsten, maar ook van de nieuwe democratische instellingen, van steden en van de adel. Naargelang het doel van de opdrachtgever was de iconografie religieus of profaan.

Enkele thema's die in het boek aan bod komen, zijn onder meer de talrijke modelboeken verschenen in Engeland, die bewijzen dat er een markt

bestond en dat de doelgroep hoofdzakelijk vrouwelijke amateurs waren; het luxueuze missaal dat een groep dames uit de Franse hoge adel, aanhangsters van het erfelijke koningschap, in 1844 schonken aan de graaf van Chambord; de grote neominiaturen en oorkonden vervaardigd in de context van de voltooiing van de dom van Keulen; de duizenden huldeblijken, adressen en andere verluchte documenten aan koningin Victoria, koning Leopold II en paus Leo XIII ter gelegenheid van hun jubilea; de Franse pater Marie-Dominique Sire die besloot om de tekst van de pauselijke bul met de onbevleete ontvangenisverklaring van Maria in alle wereltalen te laten vertalen en verluchten, wat een unieke reeks van 106 handschriften opleverde; de niet te ontkennen vrouwelijke dimensie van de neominiaturen. Sommige kunstenaars hebben niet alleen neominiaturen geproduceerd, maar ook valse middeleeuwse miniaturen. De bekendste vervalsers,

Identiteit en legitimering

Verluchte bladzijde uit het Evangelie van St.-Johannes, gemaakt in de abdij van de Benedictijnen van Maria Mediatrix in Hekelgem.
[Leuven, KADOC]

die rond 1900 in Parijs actief was en nu de Spanish Forger wordt genoemd, krijgt in het boek eveneens een plaats.

Deze en vele andere voorbeelden bewijzen duidelijk dat de 'revival' van neominiaturen deel uitmaakte van de zoektocht van verscheidene instellingen en sociale groepen naar hun culturele en maatschappelijke identiteit. Daarom waren neominiaturen althans anachronistisch. Ze waren een deel van de ontwikkeling van de negentiende eeuw naar de moderniteit, van de traditionele landelijke en verzuilde samenleving naar de industriële, technologische en burgerlijke democratische maatschappij. Voor parlementaire monarchieën, voor democratische parlementen, voor de vertegenwoordigers van steden en moderne gemeenten waren ze een vorm van legitiemering. Zo werd de nadruk gelegd op de historische continuïteit, over de revoluties heen. Hetzelfde gold voor de kerk en religieuze instellingen, terwijl in de scriptoria van abdijen het verluchttingswerk als een vorm van gebed werd ervaren.

Maar uiteindelijk is het 'revivalfenomeen' van de verluchting ook meer dan de uitdrukking van een zoektocht naar identiteit of van een monastieke ervaring van religiositeit. Het gaat fundamenteel om een uiting van het historische bewustzijn van de negentiende-eeuwse mens. Neominiaturen waren perfect in harmonie met de toenmalige ontwikkelingen die van de oudheidkunde en de geschiedenis moderne wetenschappen maakten. Herontdekking van het verleden, uitvinding van tradities en ontwikkeling van nieuwe wetenschappen waren de hoofdingrediënten van zowel de zoektocht naar een nieuwe identiteit, als naar historische legitiemering. Oud en nieuw, op een verbluffende en zo typisch negentiende-eeuwse wijze samengebracht: miniaturen, iconografie, kalligrafie en verluchting in neomiddeleeuwse stijl.

Thomas Coomans

PUBLICATIE

Geschiedenis van de volkstuinen

In 2007 realiseerde KADOC een tentoonstellings- en publicatieproject over de geschiedenis van de volkstuinen. Dat fenomeen kent onvermoede internationale dimensies, zowel in het verleden als in het heden. Naast het institutionele verhaal en de sociaaleconomische achtergrond van hun ontstaan, schetst het boek *Volkstuinen. Een geschiedenis* de geschiedenis van de volkstuinpraktijk, de culturele betekenisgeving en de dagelijkse realiteit in de volkstuincomplexen. In het boek staat de volkstuin in Vlaanderen/België centraal, maar verschillende auteurs verwijzen tevens naar parallelle ontwikkelingen in de rest van de wereld. In het spoor van de industrialisatie en verstedelijking ontstonden immers in zowat alle Europese landen in negentiende eeuw volkstuinen. Vandaag duiken de tuintjes opnieuw op onder de vorm van *urban agriculture* in debatten over voedselbevoorrading en -schaarste in het Zuiden. De inhoudsopgave van het boek en het bestelformulier en voor bijkomende informatie over het hele project vindt u op de projectwebsite www.hetabcvandevolkstuin.be.

Roeland Hermans

DRIE INTERNATIONALE COLLOQUIA

Verslag

“Een stukje toekomst van Europa door de ultramontaanse reuzenmicroscop van Pius IX gezien”. Antiklerikale karikatuur op de toenemende macht van de kerk in Europa, in 1872 verschenen in *De Nederlandsche Spectator*.

[Leuven, Universiteitsbibliotheek]

Samen met diverse partners organiseert KADOC regelmatig internationale symposia. Met het colloquium “Wereldvisie en wereldwijsheid. Wisselwerkingen tussen levensbeschouwing, ideologie en strategie, 1750-2000” wilden de collega’s en leerlingen van de Leuvense hoogleraar en oud-KADOC-voorzitter Emiel Lamberts hem op 16-18 november 2006 in Leuven huldigen ter gelegenheid van zijn emeritaat. Een week later, van 22 tot 25 november 2006, vond in Brussel het colloquium “Vier eeuwen jezuïeten te Brussel” plaats, een initiatief van de Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve), de Université Libre de Bruxelles (CIERL en CIRHIBRU) en de K.U.Leuven (KADOC). Van 26 tot 28 september 2007 ten slotte had “Loci Sacri” in Leuven plaats, een internationaal colloquium over ‘Sacrale plaatsen en hun geheimen’. Dit paste in het Europese project “Herbestemming van Religieus Erfgoed”.

Wereldvisie en wereldwijsheid

(MoSa)) het bij de openingszitting van “Wereldvisie en wereldwijsheid” treffend verwoordde, wilde het colloquium in eerste instantie ingaan op de geschiedenis van het ultramontanisme en zijn bijdrage tot het concept van de ‘civil society’. Meteen zijn ook het wezen en de grenzen van “de wending van de kerk naar het volk” in de loop van de negentiende eeuw geproblematiseerd. Het colloquium wilde, in het voetspoor van het onderzoek van Emiel Lamberts, de moderniteit van het model van een volksgerichte kerk op een vergelijkende, transnationale en zelfs transatlantische wijze ter discussie stellen.

Zoals medeorganisator Vincent Viaene (Special Research Fund (BOF)-K.U.Leuven/Modernity & Society 1800-2000

Het politiek katholicisme, in zijn radicaal - vaak vergeten - democratische maar ook meer conservatieve of ‘bewarende’ optiek, werd vergeleken in zijn ontwikkelingen in België, Nederland, Duitsland, Frankrijk, Italië tot Latijns-Amerika toe. Daarnaast kwam ook het internationalisme als thema aan bod, en dat niet alleen vanuit Lamberts’ ondertussen internationaal gereputeerde studie van de ‘Zwarte Internationale’. Het ging op het Leuvense colloquium over de internationale rol van het Vaticaan, de missies en hun relatie tot het radicaal ultramontanisme, de Europese integratie, de rol van de Verenigde Naties als niet enkel een forum van overleg tussen naties, maar ook in hun gedroomde finaliteit van het parlement van de universele mens.

Boden de meer dan twintig lezingen niet alle nieuw materiaal, het interessante van het colloquium waren de transversale verbanden en inzichten die werden aangeleverd. Zo kwam sterk tot uiting hoe op velerlei vlakken kerk en katholieken de moderniteit trachtten te pareren door ze te integreren of zich moderne ontwikkelingen, tot zelfs het internationalisme toe, toe te eigenen (“modernity must be baptised”). Een goed voorbeeld daarvan is de internationale rol die de Heilige Stoel vanaf paus Leo XIII (1878-1903) opeiste. In de discussies daarover werd opgemerkt hoe door die integrerende strategie kerk en religie zelf geleidelijk werden gemoderniseerd en gedemocratiseerd. Kerk en katholieken stonden daarbij een ‘representatieve democratie’ voor, met andere woorden: men stond sceptisch tegenover de massademocratie, argwanend tegenover de volkssoevereiniteit, het beginsel van de sociale gelijkheid tot het algemeen stemrecht toe. Het ging om het streven naar een

De retorica van 1864 van het Sint-Michiels-college van de jezuïeten in Brussel, met rechtstaand tweede van rechts de latere katholieke voorman Arthur Verhaegen.
[Leuven, KADOC, Archief Lammens-Verhaegen]

beheerste of gematigde moderniteit, alsook democratie. De representatieve democratie hield ook een garantie in voor de verdere ontwikkeling van het subsidiariteitsbeginsel als alternatief voor een allesomvattende en zorgende staat. Het colloquium bracht ook aan hoe in de beheersing van de moderniteit de clerus (ook in progressieve zin) een rol speelde, hoe netwerken (ook in het internationalisme) een belangrijke functie bezaten. Zoals de geïntegreerde moderniteit een wapen vormde tegen de radicale moderniteit en dus al te grote verzelfstandiging van de levenssferen, zo was vanaf het einde van de negentiende eeuw en in het interbellum het internationalisme een strategie van de Heilige Stoel tegen het ongebreidelde nationalisme. Het colloquium maakte verder duidelijk hoe ideeën hun eigen dynamiek bezaten, hoe levensbeschouwing, ideologie en strategie op elkaar inspeelden. De handelingen van “Wereldvisie en wereldwijsheid” zullen in de internationale reeks “KADOC Studies on Religion, Culture and Society” worden gepubliceerd.

Het colloquium “Vier eeuwen jezuïeten te Brussel” werd mee mogelijk

Vier eeuwen jezuïeten te Brussel

gemaakt door de Franstalige en de Nederlandse Academie voor Wetenschappen en Kunsten van België, het Fonds de la Recherche Scientifique (FNRS), het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) Vlaanderen en de Franstalige en Nederlandstalige jezuïetenprovincie.

De totaalindruk van dit colloquium, waar niet minder dan 37 lezingen werden gehouden, was er een van overweldiging, van een caleidoscopisch beeld van de verscheiden activiteiten van vierhonderd jaar jezuïeten op drie niveaus, namelijk de theatercultuur en mises-en-scène, de kennisinfrastructuur en kennisdistributie en tot slot de politiek-maatschappelijke en sociaal-religieuze interactie met stad en samenleving. Het fascineert hoe in hun educatieve activiteiten de Brusselse jezuïeten zeer overdacht, haast strategisch te werk gingen en ze daarbij een mentaal totaalconcept hanteerden waarin religieus-mentale, architectuur- en kunsthistorische naast pedagogische opvattingen op elkaar inhaakten. Een goed voorbeeld daarvan is de integratie van beeld en iconografie als een instruerend middel van kennisoverdracht en tegelijk als een stimulering van de creativiteit. De aldus door hen gevormde leerlingen ontvingen een totaalopvoeding die van de tijd was (zo besteedde de *Ratio Studiorum* bijvoorbeeld evenveel pagina's aan muziek als aan wiskunde of geometrie).

Voor de contemporaine historicus kwamen er tal van interessante thema's aan bod. Naast onderhoudende onderwerpen als de voorstelling van de jezuïeten in karikaturen en de processen voor erfenisbejaging in de negentiende eeuw, was er aandacht voor hun rol in de Société Scientifique, de afstand die ze om strategische redenen van het Hof

Flyer van het internationale colloquium Loci Sacri.

namen (nooit vervulde een jezuïet de rol van officiële hofaalmoezenier). Ze hielden zich ver van het rexisme (in tegenstelling tot een deel van de leerlingen) en het fascisme; er zijn hun divergente opinies in de koningskwestie. Op het colloquium werd ook hun rol in het stichten of begeleiden van vrouwelijke congregaties tijdens het negentiende-eeuwse religieuze reveil belicht, alsook hun sociaal gerichte pastoraal onder de volksklassen en de kleine zelfstandigen. Er was ook interesse voor de meer recente ontwikkelingen, bijvoorbeeld voor de activiteiten van de vormingsinstelling Lumen Vitae en het gelijknamige tijdschrift.

Het colloquium leerde ook dat we af moeten van het beeld - voor zover dat nog zou bestaan - van de jezuïeten als een coherent, monolithisch blok. In werkelijkheid vormden ze een microkosmos waarin zowat alle spanningen in de (katholieke) wereld en de (Belgische) samenleving werden weerspiegeld. Jezuïeten stonden soms lijnrecht tegenover elkaar, bijvoorbeeld inzake de graad van afwijzing of openheid ten aanzien van de moderniteit. Maar het meest kenmerkende is misschien wel de vaststelling hoe ze de moderniteit (de moderne wetenschap en technieken, het moderne mens- en wereldbeeld, de moderne communicatietechnieken, moderne tendensen als de feminisering van de religie, de wending van de kerk naar de volksklassen) haast consciëntieus volgden en integreerden in hun (onderwijs)activiteiten. Interessant is de grote continuïteit die blijkt tussen het ancien régime en de postconcordataire periode (na 1801). Die angstvallige integratie was tegelijk met de haast legendarische afwegende *prudencia* een belemmering om een heuse dialoog aan te gaan met de moderniteit. Het ging dus meer om integratie dan om confrontatie of accommodatie, meer om het handhaven van een katholieke identiteit en opvoedingsproject dan om adaptatie. Ook de handelingen van dit tegelijk veelzijdige en immense colloquium zullen worden gepubliceerd.

“Loci Sacri. Sacrale plaatsen en hun geheimen” was een van de weinige colloquia die naar een inhoudelijke climax groeiden, dankzij de beredeneerde opbouw, het multidisciplinaire karakter, de kwaliteit van de lezingen en de constructieve discussies over de betekenis van sacrale plaatsen. Wat volgt is een inhoudelijke reflectie, geen exhaustief verslag. De lezingen zelf zullen in het academiejaar 2008-2009 worden gepubliceerd.

Sacrale plaatsen en hun geheimen

Waarom worden de Tempelberg en de Al-Aqsa moskee in Jeruzalem, de bedevaartplaats Mekka, de hindoeïetempels in India, Mariabeelden met remniscenties aan prehistorische oorden op de Canarische Eilanden, Mayatempels in Mexico en ruïnes van middeleeuwse kloosters in Groot-Brittannië als sacrale oorden omschreven? Wat hebben die diverse plaatsen met elkaar gemeen? Wat maakt ze al dan niet tot *loci sacri*? *Sacredness* is duidelijk een thema dat de postmoderne mens bezighoudt. Dat heeft ook iets paradoxaals: hoe geseculariseerder de moderne mens wordt en hoe meer het geloof in een persoonlijke God wordt losgelaten, hoe meer de vraag zich lijkt te stellen naar de intrinsieke betekenis van *sacredness*, in zowel materieel als immaterieel opzicht. Begrippen als sacraal en heilig hebben duidelijk nood aan een klare definitie, gekoppeld aan een situering in tijd en ruimte. De secularisatie en het groeiende abstractievermogen laten de westerse mens steeds meer zoeken naar een goede, historisch-wetenschappelijk gefundeerde omgang met symbolen en symboolplaatsen. Dat worstelen roept aloude vragen op over immanentie en transcendentie, beeld en woord, aanspreken en aangesproken worden. Het houdt tezelfdertijd het aloude gevaar in van iconoclasme, het door schuldige nalatigheid of een bewuste daad vernietigen van symboolplaatsen.

**Loci
Sacri**

Ground Zero in New York.
[© THOC, 2007]

Op het colloquium boden de (godsdiens)t sociologen een belangrijk antwoord. Zij stellen vast dat de (post)moderne mens nood heeft aan *secondarity*, een moment en/of plaats van afstandname van de drukte en van de zo dwingende aspecten van het dagelijkse leven. Die momenten zijn ook ogenblikken van reflectie, waarin een reconstructie van het biologische verhaal van de mens en zijn individuele en collectieve positionering in de wereld kan plaatsvinden. Sacrale plaatsen zijn oorden van reflectie en beantwoorden aan een essentiële menselijke behoefte. Het onderscheid tussen het alledaagse en het sacrale bekrachtigt sommige facetten van het leven en de plaatsen waar die zich voltrekken of beleefd worden. Het gaat dus om een proces. Zo worden taal, objecten, personen, kunstwerken en plaatsen met symboolfuncties bekleed en incarneren ze op die manier ook meningen, op voorwaarde dat de mens de symbolen ernstig neemt. Ze leiden onze menselijke emoties naar een ander, niet alledaags niveau. Tegelijk zijn ze kwetsbaar: ze kunnen als betekenisdragers hun betekenis verliezen, zeker als ze uit hun specifieke context worden gehaald, gecontamineerd worden met andere betekenissen. Ze kunnen dus ook worden gedesacraliseerd.

Hoe complex betekenisgeving wel is, wordt geïllustreerd door de New-Yorkse Twin Towers: voor radicale moslims een sacrale plaats waar een heldendaad verricht is en onrecht is gewroken, voor Amerikaanse burgers en de (westerse) internationale gemeenschap een plaats van herdenking van slachtoffers van zinloos geweld. Sacrale plaatsen kunnen dus worden bekleed met verschillende betekenislagen. Een ander voorbeeld zijn de Mayatempels in Mexico. Daar is de oorspronkelijke precolumbiaanse religieuze betekenis weggedrukt door de Spaanse kolonisatoren, die er demonstratief rooms-katholieke cultusplaatsen bouwden. Vandaag ziet de autochtone bevolking met lede ogen aan hoe haar sacrale plaatsen worden ingenomen door new-age-adepten die door de (cultuur)toeristische business

goedkoop en massaal uit het Westen worden overgevlogen. Het fenomeen heeft een dergelijke omvang dat de autochtone bewoners zich verplicht zien hun religieuze beleving letterlijk te verplaatsen naar de periferie van de historische tempelplaatsen. De kracht van een plaats kan dus een grote bedreiging inhouden.

Sacraliteit als een dynamisch gegeven

Die voorbeelden tonen aan hoe de betekenisgeving van sacrale plaatsen een dynamisch proces is. Dat werd op het colloquium ook aangebracht vanuit de antropologie en de Bijbelwetenschap. Het betoog over de lokalisatie van God in de Bijbel (Oude Testament) was daarvoor zeer relevant. God wordt niet statisch, maar als een heel dynamisch gegeven gelokaliseerd. Enerzijds maakt de lezing van de Bijbel duidelijk dat God niet een lokaliteit kiest, dat hij zich niet beperkt tot een plek of uitverkoren oord, maar dat hij in feite in de wereld is, misschien wel de (belevings)wereld is. Als God in de Bijbelse context gesitueerd wordt op een vaste locatie, dan is die hem merkwaardig genoeg door de mens aangewezen. In het geval van de tempel van David en Salomon is dat overduidelijk. Anderzijds groeit die op een berg gesitueerde tempel - niet eens de hoogste berg, maar wel een bij uitstek mythologisch geladen plaats - op zijn beurt uit tot een metafoor. Zo werd de Tempelberg misschien wel dé metafoor van het begrip *loci sacri*.

Het dynamische aspect van dat begrip maakt nog meer duidelijk. In hun dynamiek kunnen symbolen en metaforen maar worden herkend als ze gedragen worden door een gemeenschap. Die herkenning is op haar beurt een dynamisch proces dat het best tot uiting komt in de bedevaart, de pelgrimstocht, het op weg gaan naar een heilige plaats. Pelgrimeren kan zowel een individueel als een collectief gebeuren zijn. In verschillende lezingen kwam aan bod hoe dat op weg zijn naar een symbolische plaats

De Tempelberg in Jeruzalem in de jaren 1930.
[Leuven, KADOC, collectie postkaarten]

versterkend werkt, de reflectie bevordert. Kortom, symbolische of heilige plaatsen ontstaan maar uit een interactief proces. De Bijbel illustreert dat ten overvloede.

Zijn *loci sacri* het resultaat van een dynamisch, interactief proces van toekenning en erkenning, dan komen daar ook rituelen van sacralisering en desacralisering bij kijken. Dat laatste kwam op het colloquium eveneens aan bod. In het westerse christendom zijn een aantal kerken trouwens maar bewaard gebleven of overgeleverd dankzij herbestemming. Essentieel is dat die met de nodige zorg dient te gebeuren en moet worden beschouwd als een dynamisch proces dat in principe ook reversibel is. Dat vraagt dat de symbolische plek in haar essentie van heilige plaats wordt begrepen.

De kunst van het onderscheid: herinnering en beleving

De multidisciplinaire puzzel van het colloquium viel op zijn plaats in de lezing van Amand Veilleux, abt van de abdij van Scourmont (Chimay), die grote indruk maakte door haar inhoudelijke kwaliteit en getuigend karakter. Het was geen toeval dat in de discussies op het colloquium en tijdens de slotsessie van het project “Herbestemming van Religieus Erfgoed” voortdurend naar dit referaat werd verwezen. Veilleux reikte in zijn lezing een bijkomende dynamische dimensie aan. In het voetspoor van de Franse filosofen Lévinas en Eliade maakte hij voor de christelijke *loci sacri* een onderscheid tussen het sacrale en het heilige. Het sacrale heeft betrekking op de plaats, op het oord als plaats van herkenning en herinnering. Het verwijst naar de functie van *lieu de mémoire*. Sacrale plaatsen kunnen als plaats van herinnering zo maar niet worden uitgewist en verdienen blijvend respect. Ze behouden een algemene cultuurhistorische betekenis. De herinnering of hun verwijzing naar het sacrale refereert aan een verplaatsbare, niet per se plaatsgebonden essentie,

namelijk het interactieve streven naar persoonlijke (bijvoorbeeld kluizenaars) of collectieve (bijvoorbeeld kloostergemeenschappen, bedevaartsoorden) heiliging. Dat streven houdt het betrachten, het vestigen of het bewerkstelligen van het heilige in. Bij wijze van boutade zou men kunnen stellen dat het heilige, zoals de liefde, een werkwoord is. Het streven naar het heilige is zowel individueel als collectief nooit af en is een inhoudelijk, geen louter plaatsgebonden gebeuren.

Het heilige is dus een dynamisch begrip. Men moet zich niet blindstaren op de symbolische plaatsen zelf, maar een onderscheid leren maken tussen de herinnering of de verwijzing naar het sacrale en de effectieve betrachtting of beleving. Wanneer een kloostergemeenschap haar oude gebouwen of een parochiegemeenschap haar negentiende-eeuwse kerkgebouw verlaat, neemt ze als het ware de geheiligde grond mee om in een nieuwe context opnieuw het heilige te betrachten. Het zich individueel of collectief heiligen neemt met het verlaten of het opgeven van een symbolisch oord geen einde. Het oord ontleent zijn betekenis immers alleen aan het heiligingsproces dat er plaatsvond, wat rest is een verwijzende herinnering. Het komt neer op de kunst van het onderscheid tussen het materiële en het immateriële, het immanente en het transcendente, het relatieve en het absolute, beleving en (h)erkenning, herinnering en actieve heiliging.

Jan De Maeyer

KATHOLIEKE MEDIA OVER DE HELE WERELD

Het SIGNIS-archief

Affiche uit het SIGNIS-archief.

Ook internationale katholieke organisaties, vaak met een hoofdzetel in Brussel, deponeren hun archieven op KADOC. Actief op diverse terreinen - gaande van syndicalisme, christendemocratie, landelijke beweging, gezondheidszorg, jeugdbeweging tot onderwijs -, zijn hun archieven rijke bronnen voor de studie van het katholieke organisatieleven en gedachtegoed in een ruimer, internationaal perspectief. Bij dat rijtje voegde zich het archief van SIGNIS, een mondiale organisatie op het domein van de media.

SIGNIS is de Katholieke Wereldorganisatie voor Communicatie, die in 2001 ontstond uit een fusie van de in 1928 opgerichte Internationale Katholieke Organisatie voor de Film en het Audiovisuele (OCIC) enerzijds en de, eveneens in 1928 opgerichte, Internationale Katholieke Organisatie voor Radio en Televisie (UNDA) anderzijds. Het archief van SIGNIS bestaat dan ook hoofdzakelijk uit de archieven van OCIC en UNDA. Beide organisaties streefden een zelfde doel na: het samenbrengen van katholieken die professioneel actief waren op het vlak van film (OCIC) en van radio en televisie (UNDA). De interesse van katholieken in film, radio en televisie is begrijpelijk. Deze moderne massamedia bieden immers uitgebreide mogelijkheden om de katholieke levensbeschouwing en het katholieke wereldbeeld uit te dragen.

OCIC en UNDA

Al vanaf zijn prille begin zagen de katholieken zowel de voor- als de nadelen van het filmmedium. OCIC wilde vooral de mogelijkheden benutten die het medium bood. Film had immers een sterke aantrekkingskracht op de jeugd. OCIC zag het als haar taak om het filmpubliek op te voeden en filmproducties te ontdekken die de christelijke waarden promootten. Er ontstond een wijdverspreid netwerk van nationale katholieke organisaties dat zich toelegde op onderwerpen zoals kinderen en film en op filmrecensies als een vorm van mediaopvoeding. OCIC zocht eveneens toenadering tot de filmindustrie zelf. De promotie van "goede" films, die zowel geschikt waren voor educatie als entertainment, werd de grootste zorg.

Aan het einde van de jaren 1920 beseften de katholieke radioproducers dat radio, net als film, een krachtig kanaal was om ideeën te verspreiden en een uitgelezen medium om veel mensen te beïnvloeden en de christelijke waarden toegankelijk te maken. Al vanaf haar stichting stimuleerde UNDA de katholieken om samen te werken met zowel publieke als private radio-omroepen om religieus geïnspireerde programma's te maken. Later stond men eveneens positief tegenover de ontwikkeling van een ander massamedium: de televisie. Net als de radio overschrijdt de televisie grenzen en brengt ze mensen en culturen samen.

Behalve een gezamenlijk doel, vertoonden ook de structuur en organisatie van UNDA en OCIC grote

parallelle. Beide organisaties hadden een duidelijke centrale bestuursstructuur en regionale organisaties in de verschillende werelddelen en konden zich beroepen op een zeer breed netwerk van aangesloten leden, zoals diverse nationale katholieke organisaties voor film, radio of televisie. UNDA en OCIC hadden bovendien steeds een duidelijke band met België. Landgenoten als Felix Morlion, Abel Brohée, Jan Joos, Leo Lunders en Yvonne de Hempinne waren nauw betrokken bij hun werking. Het algemeen secretariaat van OCIC was trouwens in Brussel gevestigd.

Hoewel UNDA en OCIC initieel gescheiden van elkaar werden opgericht en onafhankelijk van elkaar werkten, groeiden ze vanaf de jaren 1960 steeds meer naar elkaar toe en werden de eerste stappen tot samenwerking gezet. Congressen en meetings werden gezamenlijk georganiseerd. De roep om één globale organisatie die zich bezighield met alle media, werd steeds groter en leidde uiteindelijk in 2001 tot de fusie van UNDA en OCIC in SIGNIS.

Massamedia en apostolaat

De vorige eeuw werd de Katholieke Actie geconfronteerd met nieuwe vormen van propagandamiddelen. Waar men vroeger de katholieke opvattingen en waarden enkel kon verkondigen via het gedrukte woord of vanaf de preekstoel, kreeg men nu middelen aangeboden om een breed en gevarieerd publiek te sensibiliseren. De nieuwsgierigheid van katholieke organisaties naar die nieuwe communicatievormen werd reeds gewekt bij de ontwikkeling van de stille film. De belangstelling werd echter nog meer aangewakkerd bij de doorbraak van de geluidsfilm, die toeliet boodschappen efficiënter te communiceren. Met de latere ontwikkeling van de radio en

De onderzoeksmogelijkheden van hun archieven - die ook foto's en video's en vele publicaties bevatten - zijn legio. In het begin van de

televisie kon men zelfs binnendringen in de huiskamer van het modale gezin.

In hun poging een katholieke stempel te drukken op het gebruik van de massamedia ontwikkelden UNDA en OCIC een brede waaier van activiteiten. OCIC besteedde veel aandacht aan filmopvoeding en -promotie via filmrecensies en -prijzen, was zichtbaar aanwezig op de grote filmfestivals en poogde met eigen producties en distributiekkanalen een voet tussen de deur te krijgen van de filmindustrie. UNDA ontwikkelde vergelijkbare initiatieven op het gebied van radio en televisie.

De archiefstukken laten toe origineel onderzoek te voeren naar de wijze waarop de katholieke organisaties omgingen met de verschillende media en hoe ze die inzetten om hun doelstellingen te bereiken. Aangezien er archiefstukken bewaard zijn gebleven vanaf de beginperiode van UNDA en OCIC, is de onderzoeker in staat om over een lange periode te peilen naar de manier waarop de katholieken omsprongen met de massamedia. De stukken tonen ook de sterke band die UNDA en OCIC onderhielden met het Vaticaan, dat beide organisaties vanaf hun ontstaan financieel en moreel steunde.

De archiefstukken illustreren goed de werking van beide organisaties. Er zijn bundels aanwezig van algemene vergaderingen, congressen, studiedagen en de centrale bestuursorganen. Naast een duidelijk afgelijnde centrale structuur beschikten beide mediaverenigingen ook over regionale organisaties op de diverse continenten. Het internationale karakter van het archief laat toe zich een beeld te vormen van de verschillen en overeenkomsten van continent tot continent in het beleid, de werking en de initiatieven van de regionale takken van UNDA en OCIC. Naast een aantal gelijkenissen stond elk continent in voor zijn eigen specifieke problemen en uitdagingen op het gebied van de media.

Een aanzienlijk onderdeel van de beide archieven vormen de dossiers die de contacten weerspiegelen die UNDA en OCIC onderhielden met hun aangesloten nationale leden. Uit alle hoeken van de wereld stroomden documenten van nationale media-organisaties naar hun algemene secretariaten, waaronder vele lokale filmtijdschriften. Bovendien spendeerden UNDA en OCIC veel aandacht aan de ontwikkelings- en missielanden, waar de massamedia een belangrijk onderdeel vormden van het missioneringproces. Aan de hand van de correspondentie kan de onderzoeker zich een beeld vormen van het medialandschap in een groot aantal landen. De archiefstukken leveren hem zowel informatie over de katholieke film, radio en televisie in Venezuela of Papoea-Nieuw-Guinea als over de evolutie van de Belgische filmindustrie en de katholieke filmzalen in Vlaanderen.

Opvoeding en techniek

Omdat de archiefstukken een bijna ononderbroken chronologische reeks vormen, laten ze toe de katholieke mentaliteit en opinie te reconstrueren zoals die in de loop der tijd werden verwoord en uitgebeeld via radio, televisie en film. Aan de hand van recensies en filmkeuringen trachtten OCIC en UNDA de modale katholiek op te voeden en een wegwijzer aan te bieden in het medialandschap. De 'goede' en 'deugdzame' producties werden nauwkeurig onderscheiden van de 'slechte' en 'zedeloze'. De archieven bieden een prachtige kijk op de films, radio- en tv-programma's die aangeboden werden aan de katholieke gezinnen. Aan de hand van deze producties, die niet alleen het katholieke film-, radio- en televisieapostolaat ondersteunden, maar ook louter ter ontspanning bekeken en beluisterd werden, is de onderzoeker onder meer in staat evoluties te onderkennen in de christelijke waarden en normen.

Al vanaf hun ontstaan kennen radio, televisie en film opeenvolgende technische vernieuwingen.

Sinds de jaren 1980 en jaren 1990 kwamen er nieuwe massamedia bij: de videofilm en het internet. Ook vanuit de katholieke wereld werd met belangstelling naar die nieuwe mediavormen gekeken. Het spreekt vanzelf dat de archieven van UNDA en OCIC ook de evolutie van de massamedia vanuit technologische invalshoeken belichten. De ontwikkeling van de film (als drager), de filmindustrie en filmzalen kan de onderzoeker schetsen aan de hand van de stukken uit het OCIC-archief. Maar ook de evolutie van de tv-wereld en het tv-bezit, vertrekkend van de Télé-Clubs tot één of meerdere televisietoestellen in elk gezin, wordt door het UNDA-archief verduidelijkt. Uit de archiefbundels blijkt ten slotte de actieve rol die beide mediaorganisaties speelden op het vlak van de ontwikkeling en verspreiding van de communicatietechnieken. Hun logistieke ondersteuning richtte zich vooral op de ontwikkelingslanden, waar ze lokale verenigingen assisteerden in de bouw van video-, radio- en televisiestudio's.

Tom Van Beeck

M

MISSIONERING VERRUIMTELIJKT

Architectuur, ruimte en missionering in Kasai, Belgisch Congo, ca. 1890-1960

Het huis van William Sheppard, een van de bekendste missionarissen van de American Presbyterian Congo Mission.

[Courtesy of the Presbyterian Historical Society]

Sinds de begindagen van KADOC is missionering een van de themavelden van het centrum. Een nieuwe stap werd gezet door de participatie in het FWO-project "Missionering verruimteliĳkt" Architectuur, ruimte en missionering in Kasai, Belgisch Congo, ca. 1890-1960", dat in januari 2005 van start ging. In dat doctoraatsonderzoek analyseert Bram Cleys (Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening (ASRO) K.U.Leuven / KADOC) de missiegeschiedenis van Belgisch Congo door die te benaderen vanuit de inzet, het gebruik en de betekenissen van architectuur. Meer specifiek wordt gefocust op de totstandkoming, ontwikkeling en uiteenlopende en evoluerende betekenissen van de ruimten van missionering in Kasai (Centraal-Congo). Het project - op de wip tussen de disciplines architectuur en geschiedenis - wil een bijdrage leveren tot het onderzoek naar koloniale architectuur en de geschiedenis van missionering en kolonialisme in Congo. In het kader daarvan trok Bram Cleys in het voorjaar van 2007 naar Philadelphia voor onderzoek in de archieffondsen van de American Presbyterian Congo Mission (APCM). Begin juli 2007 volgde een zesweekse trip naar Congo voor veldwerkonderzoek.

Protestanten in Congo

door de grond en takjes te gebruiken als bord en krijt.” Zo beschreef C.L. Crane in 1916 het begin van het missiewerk van de American Presbyterian Congo Mission (APCM) in Kasai. Missionering betekende in Belgisch Congo in sterke mate inderdaad ook bouwen. Dat gold evenzeer voor protestantse als voor katholieke missionarissen. De vergelijking tussen de handelswijze van die twee denominaties actief in een zelfde regio leverde enkele interessante gelijkenissen en verschillen op.

De Amerikaanse presbyteriaanse Congo-missie

De American Presbyterian Congo Mission (APCM) was een congregatie van voornamelijk Amerikaanse presbyteriaanse missionarissen die verbonden was met de Amerikaanse Presbyterian Church (PC-USA). Ze werd opgericht in 1890, het jaar waarin Samuel Lapsley en William Sheppard naar Congo vertrokken. Een jaar later stichtten ze een eerste missiepost in Luebo, langs de Lularivier in Kasai. In de periode voor 1960 zou de APCM nog twaalf andere missieposten oprichten in Centraal-Kasai.

Het congregatiearchief van de Congo Mission wordt vandaag bewaard in de Presbyterian Historical Society, een privaatrechtelijke archiefinstelling van de PC-USA. Naast het archief van de APCM en andere presbyteriaanse missiecongregaties en de persoonlijke archieven van belangwekkende figuren uit de presbyteriaanse kerk beheert de instelling vooral de archieven van de lokale kerken van de PC-USA. Ze wordt dan ook druk bezocht door genealogen en familiehistorici, die geïnteresseerd zijn in de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters van die kerken. In het kader van dit onderzoek werden het congre-

“De site voor de post werd proper gemaakt en zorgvuldig afgebakend, verschillende huizen werden gebouwd en een school werd begonnen

gatiearchief van de APCM en de persoonlijke archieven van vier APCM-missionarissen geconsulteerd.

Het APCM-archief (dat een totale omvang van ca. 3m³ telt) is in vele opzichten een ‘typisch’ archief van een missie-instituut. Een belangrijk onderdeel ervan bestaat uit voorbereidende documenten en verslagen van de Mission Meeting, de jaarlijkse vergadering van vertegenwoordigers van alle missieposten en geledingen van de APCM.

Interessanter voor het doctoraatsonderzoek echter waren de bestanden die verband houden met de geschiedenis van de individuele missieposten. Naast kronieken die de belangrijkste gebeurtenissen in de missiepost registreerden, bevatten ze briefwisseling over dagelijkse en uitzonderlijke gebeurtenissen in de missieposten en documenten over verschillende thema's. Een andere interessante deelcollectie is de collectie kaarten, met algemene (wegen)kaarten en ook meer specifieke kaarten, die bijvoorbeeld werden opgesteld ter gelegenheid van een concessieaanvraag. Verder bevat het archief ook (bijna) alle afleveringen van de twee tijdschriften uitgegeven door de APCM in Luebo: het Engelstalige *The Kasai Herald* (1901-1921) en het Tshiluba-talige *Lumulu Bena Kasai* (1938-1952). Een laatste onderdeel betreft de zogenaamde *subject files*, die correspondentie en documenten samenbrengen rond een aantal specifieke thema's.

Naast het congregatiearchief werden ook de persoonlijke archieven van vier APCM-missionarissen geconsulteerd. Hun inhoud is sterk uiteenlopend. Naast officiële papieren en kentekens bevatten ze dagboeken of memoires en vaak ook fotoboeken. Vooral die laatste waren interessant voor ons onderzoek, omdat het APCM-archief - met uitzondering van de vermelde kaartencollectie - geen ander iconografisch materiaal bevat.

Missionering door een architectuurhistorische bril

De in de Presbyterian Historical Society bestudeerde collecties boden in de eerste plaats een grondiger kennis van de omvang en het karakter van de activiteiten van de APCM. Bestaande studies over deze congregatie focussen bijna uitsluitend op de eerste twintig jaar van haar geschiedenis. Met name haar rol in de rood-rubbercampagne tegen de wreedheden begaan bij de rubberexploitatie in Kasai krijgt daarin heel wat aandacht. Centraal daarbij staat de figuur van William Sheppard, de Afro-Amerikaanse missionaris die samen met Samuel Lapsley het missiewerk in Kasai opstartte. Hij speelde een belangrijke rol in het protest tegen de rubberexploitatie en kreeg als een van de eerste westerlingen toegang tot het Bakuba-koninkrijk in Noord-Kasai. Het onderzoek heeft toegelaten het verdere verloop van de geschiedenis van de APCM te reconstrueren tot ca. 1960.

Naast die meer algemene analyse werd het archiefwerk toegespitst op een ontleding van de ruimtelijke interventies van de APCM-missionarissen. Voor een vijftal sites, die ook in de uiteindelijke dissertatie een centrale plaats zullen krijgen - Mushenge/Mweka, Ibanche, Bulape, Luluaburg en Bakwanga -, werd onderzocht hoe via verschillende strategieën en op verschillende schalen een missie-ruimte werd geconstrueerd. Een van de belangrijkste thema's die vanuit dat perspectief kwamen bovendrijven, is de mate waarin Kasai voor missionarissen een te veroveren territorium was. Het duidelijkst blijkt dat uit de vele sporen in het archiefmateriaal over momenten van spanning en conflict tussen de APCM- en de katholieke missionarissen. Hoewel ze de facto elkaars aanwezigheid moesten aanvaarden, streefden ze, zeker aanvankelijk, naar hegemonie. Beide groeperingen probeerden zoveel mogelijk Kasaiëns te bekeren tot hun eigen denominatie, wat ook ruimtelijke gevolgen had. Zo was de

aanwezigheid van een katholieke missiepost of een uitgebreid netwerk van katholieke catechisten voor de APCM-missionarissen een van de belangrijkste argumenten om in een regio zelf een missiepost op te richten. Op gelijkaardige wijze rapporteerden ze trots wanneer ze een werking konden opstarten - door de aanleg van een missiepost of het installeren van een aantal catechisten - in een regio waar nog geen katholieken actief waren.

Vanaf de Eerste Wereldoorlog verschoof zowel aan protestantse als aan katholieke zijde de klemtoon meer en meer naar een missionering die begon in de dorpen in de plaats van op de missiepost. Vaak moest daarbij naar een *modus vivendi* gezocht worden tussen katholieke en protestantse catechisten die in hetzelfde dorp of naburige dorpen woonden. De schoolkapellen - zowel klaslokaal, kapel als woonhuis van de catechist, bij uitstek hybride constructies dus - werden de knooppunten in de toe-eigening van een steeds ruimer territorium. De aanwezigheid van een catechist van de andere denominatie in de onmiddellijke nabijheid werd gezien als een bedreiging voor deze toe-eigening en werd dan ook regelmatig bevochten.

De koloniale staat en het Bakuba-koninkrijk

In die strijd speelde de koloniale staat een niet onbelangrijke rol. Op verschillende momenten klaagden de protestantse missionarissen over oneerlijke behandeling door staatsagenten. Zo zou hun verscheidene keren de toekenning van een stuk grond voor de oprichting van een nieuwe missiepost geweigerd zijn. Telkens verweten ze de staatsagenten de katholieke missies te bevoordelen. Die aantijgingen in het bronnenmateriaal laten toe een te gemakkelijke beschrijving van het historische proces van missionering in termen van 'blanken' versus 'zwarten' of kolonisatoren versus gekoloniseerden opzij te schuiven ten voordele van een meer com-

plexe en genuanceerde interpretatie die de alliantievorming en versplintering binnen die groepen en over hun grenzen heen als uitgangspunt neemt.

De regio in Kasai waar dat complexe schaakspel met de toe-eigening van de ruimte als inzet met de grootste ijver werd gespeeld, was het territorium van het Bakuba-koninkrijk. Sinds het midden van de negentiende eeuw was de fascinatie voor dat centraal bestuurde rijk met een rijke materiële cultuur in de westerse wereld sterk gegroeid. Hoewel het een draaischijf was in de langeafstandshandel in Centraal-Afrika, werd de toegang tot het machtscentrum van het koninkrijk gesloten gehouden voor buitenstaanders. Dat Sheppard dat in het begin van de jaren 1890 toch wist te omzeilen en erin slaagde vriendschappelijke relaties aan te knopen met de nyimi (koning), was een hele prestatie, die hem - naast een schat aan materiële objecten - ook een fellowship van de Britse Royal Geographical Society opleverde. In de daaropvolgende decennia slaagde de APCM er echter niet in dat succes te verzilveren en haar droom van een grootschalige bekering van de Bakuba tot het christendom waar te maken. De opvolgers van de nyimi stonden veel wantrouwer tegenover de Europese indringers. Bovendien werd de APCM opnieuw tegengewerkt door de koloniale staat, die enkel concessies toekende aan de rand van het Bakuba-koninkrijk, in Ibanche en Bulape. Katholieke missionarissen daarentegen slaagden er wel in een missiepost op te richten in Mushenge, de hoofdstad van de Bakuba. Ondanks alle inspanningen van de protestantse missionarissen - en de vooraanstaande plaats die hun werking bij de Bakuba in hun publicaties kreeg - werd de bekering van de groep en deze regio geen onverdeeld succes.

Terwijl de spanning tussen katholieke en protestantse missionarissen reeds uit het archiefonderzoek van katholieke instituten was gebleken, bood het onderzoeksverblif aan de Presbyterian Histori-

cal Society de kans om het conflict vanuit de andere protagonist te bestuderen. In die zin liet het archiefonderzoek niet alleen toe de ruimtelijke strategieën en tactieken van de American Presbyterian Congo Mission te bestuderen, maar bood het ook een spiegel voor een kritische reflectie op de ruimtelijke en architecturale interventies van katholieke missionarissen, met de missionarissen van Scheut op kop.

Protestanten versus katholieken

Een laatste thema dat regelmatig opdook in het bronnenonderzoek in de Presbyterian Historical Society, is de belangrijke plaats die bouwen innam als praktijk in de dagelijkse missiewerking. De materiële omkadering van de spirituele opdracht van de missionarissen nam heel wat tijd en middelen in beslag. Ondanks belangrijke verschillen in de organisatie van de missiepost (bijvoorbeeld door de aanwezigheid van missionarisfamilies bij de protestanten) en in de opvattingen over kerk-organisatie, vallen hier opnieuw parallellen op tussen protestantse en katholieke missie-instituten. De bouwpraktijk en de architectuur van zowel de APCM als de scheutisten werden gekenmerkt door pragmatisme en bricolage. Het is een bouwpraktijk die werd gedictieerd door de schaarse middelen, maar - en dat is opmerkelijk - tegelijkertijd ruimte bood voor een maximale efficiëntie: de constructies lieten uiteenlopend (her)gebruik toe en de nederzittingsstructuren en gebouwen konden voortdurend worden aangepast aan veranderende omstandigheden.

De ruimtelijke strategieën en tactieken van de missie-architectuur in Kasai (en in Congo in het algemeen) van katholieke en vooral van protestantse missionarissen vallen vaak tussen de plooiën van het missionaire en het architectuurhistorische onderzoek. Het archief van de APCM liet toe dat te verhelpen.

Internaat van het Collège St.-Louis, gebouwd door de missionarissen van Scheut op het einde jaren 1950.
[© Bram Cleys]

Veldwerkonderzoek in Congo

tocht naar zoveel mogelijk kennis over het verleden, hanteren ze een veelheid van benaderingswijzen. Critici beweren dan weer dat de geschiedwetenschap geen eigen methode heeft en daarom ongegeneerd gaat lenen bij buurdisciplines. Wat er ook van zij, naast de klassieke archiefstudie behoren kantenonderzoek, interviews en de analyse van iconografisch materiaal al lange tijd tot de standaard-instrumenten in de *toolbox* van de geschiedvorser. Dat ook veldwerk een belangrijk hulpmiddel voor de historicus kan zijn, is misschien minder bekend, maar is in bijvoorbeeld Afrikaanse geschiedenis al

Als het op onderzoeksmethoden aankomt, zijn historici echte duizendpoten. In hun zoek-

decennialang een verworvenheid. Van bij de start van dit doctoraatsonderzoek was het duidelijk dat ook in dit project veldwerk een belangrijke plaats zou innemen. Dat het uiteindelijk nog tweeënhal jaar heeft geduurd voor dat onderzoeksluik werd aangevat, heeft te maken met klimatologische en politieke omstandigheden. Het veldwerk kon enkel in het droge seizoen worden opgezet. Alleen dan is immers vervoer naar de missieposten in het binnenland haalbaar. In Kasai - een regio in het zuiden van de Democratische Republiek Congo - valt het droge seizoen van begin juni tot midden augustus, met nog een korter droog seizoen van midden december tot midden januari. Aanvankelijk was de reis dan ook gepland voor de (Belgische) zomermaanden van 2006, maar de verschuiving van de voor midden juni geplande eerste ronde van de Congolese presidentsverkiezingen naar 31 juli en de politieke spanningen die dat met zich meebracht, maakten een uitstel van de reis noodzakelijk. En zo werd het begin juli 2007 voor ik mijn koffers kon pakken met bestemming Kinshasa.

De reis kende twee luiken. De eerste week van de zesweekse trip werd gebruikt om in Kinshasa een bezoek te brengen aan een aantal onderzoeksinstellingen en universiteiten. Ondanks de vele boeiende contacten die werden gelegd met collega-onderzoekers, was het tweede luik van de reis veruit het belangrijkste voor het onderzoek. Gedurende bijna vijf weken heb ik een bezoek gebracht aan zeven vroegere sites van missionering, vandaag meestal nog in gebruik door de katholieke of protestantse kerken: vier plaatsen in en rond Kananga, de hoofdstad van de provincie West-Kasai, en Mikalayi, Kabwe en Bunkonde. We kozen ervoor het veldonderzoek toe te spitsen op dat beperkte aantal sites, zodat we zo in elk ervan meerdere dagen konden doorbrengen. Daarnaast werden nog kortere bezoeken gebracht aan Kajangayi en Tshimuenza.

Archieven en gesproken getuigenissen

Uiteindelijk heeft de onderzoeksreis op drie domeinen resultaat opgeleverd. Op het vlak van het archiefwerk was dat evenwel relatief beperkt, omdat vooral in het begin van de jaren 1990 heel wat archiefmateriaal verloren is gegaan door de plunderingen van de soldaten van Mobutu. Toch heb ik nog op verschillende plaatsen archiefcollecties kunnen consulteren. Veruit het belangrijkste archief was dat van het provinciaal van de scheutisten in Kananga. Dat archief, ondergebracht in het provinciaal huis in de provinciehoofdplaats, bevat niet alleen interessante archiefdocumenten, maar ook een uitgebreide collectie foto's en kaarten. De interessantste stukken waren plattegronden van Katoka, het centrale complex van de katholieke missionarissen in Kananga, genoemd naar de wijk waarin het gelegen is, naast briefwisseling en documenten over de eigendomsstatus van de gronden waarop missieposten werden opgericht. Ook raadpleegde ik archieven in het kleinseminarie van Kabwe, in Bunkonde en in het Collège St.-Louis, de grootste school van Kananga in een interessant modernistisch gebouw, waarvan ik de plannen kon inkijken.

Het tweede domein waarop resultaat werd geboekt, is dat van de orale geschiedenis. In de bijna vijf weken in en rond Kananga heb ik twintig interviews afgenomen van mannen en vrouwen die op een of andere manier een interessante bijdrage tot mijn onderzoek konden leveren. De enige voorwaarde bij de selectie van de getuigen was dat ze zelf de periode van onderzoek - tussen 1890 en 1960 - hadden meegemaakt en een duidelijke link met het onderwerp hadden. Dat eerste was uiteraard niet evident in een land waar de officiële levensverwachting slechts 43 jaar is. Het wekt dan ook geen verwondering dat zowat alle getuigenissen betrekking hebben op het laatste decennium van het onderzoek.

Ook op andere vlakken vormde het afnemen van de interviews methodologisch een grote uitdaging. Een eerste drempel was de taal. Het merendeel van de interviews werd afgenomen in het Frans, bij enkele sprak de getuige Tshiluba, de voertaal in Kasai en een van de vier officiële talen in Congo, en vertaalde een tolk naar het Frans. Deze (ver)taalproblemen compliceerden af en toe de gesprekken, maar waren geen onoverkomelijke hindernis. Gezien het merendeel van de getuigen in het professionele leven heel vaak Frans spreekt of sprak, voelden zij zich in deze taal voldoende 'thuis' om vrijuit te spreken over hun ervaringen.

Een tweede methodologische uitdaging hield verband met de aard van het onderzoek. Het afnemen van interviews had twee doelen: enerzijds aanvullende informatie verzamelen over de architectuur- en bouwgeschiedenis van de missionering in Kasai, anderzijds onderzoeken hoe de missieruimte(s) waar de getuige had geleefd, door hem of haar werd ervaren en beleefd. Heel wat handboeken over oral history hebben er al op gewezen dat het niet eenvoudig is om praktijken en emoties die verbonden zijn met dagelijkse handelingen en belevenissen, op het spoor te komen. Daarom werd gekozen voor een exploratieve werkwijze. Daarbij start het interview met erg open en brede vragen die aanknopingspunten zoeken bij het levenstraject van de getuige, waarna de vragen steeds specifieker en afgelijnder worden.

Ondanks die uitdagingen hebben de interviews een rijke waaier aan informatie opgeleverd voor het onderzoek. Niettegenstaande de uiteenlopende levenstrajecten van de getuigen kunnen een aantal rode draden worden ontdekt. Een eerste thema was dat van de schoolkapellen, veeleer beperkte constructies in of aan de rand van de dorpen, waar Congolese onderwijzers aan de kinderen van het dorp (en eventueel omliggende dorpen) les gaven en catechisten voorgingen in het godsdienstonderricht.

Het grootseminarie in Kabwe.
[© Bram Cleys]

Hoewel dat systeem in sterke mate de basis vormde van de evangelisatiemethode van zowel katholieke als protestantse missionarissen, heeft het relatief weinig sporen nagelaten in geschreven of iconografische bronnen. De interviews hebben alvast een deel van die lacune ingevuld.

Een tweede thema was het dagelijkse leven in de missieposten. Zo vertelden zowat alle getuigen die school hadden gelopen in katholieke missieposten, dat een vast onderdeel van hun lessenprogramma uit handenarbeid bestond. Naast werk op de schoolvelden, kwam hulp in de bouwwerkzaamheden van de posten het meest voor. De ene moest (bak)stenen voor nieuwe klaslokalen of huizen voor de leerkrachten aandragen, de andere moest grond aan-

voeren voor de aanleg van een tribune rond een voetbalveld. Ook andere aspecten van het dagelijkse leven kwamen tijdens de gesprekken aan bod, zoals de regelmatige en vaak hartelijke relaties tussen de bewoners van de missieposten en die van de omliggende dorpen of het strenge disciplineringsregime in het klein- en grootseminarie.

In het veld

Uiteindelijk leverde het veldwerk in enge zin de grootste resultaten van de reis op. Een belangrijke ambitie van het doctoraatsonderzoek is immers de analyse van de bouw en de organisatie van de missieposten. Archiefdocumenten, historische foto's en plannen geven daarover al heel wat inzichten, maar het veldwerk heeft die fundamenteel verrijkt. Met eigen ogen het nederzettingspatroon, de inplanting en architectuur van de missieposten kunnen observeren, heeft tot een veel levensechter begrip van de sites geleid. Uiteraard leveren die observaties niet automatisch een goed begrip op van hun geschiedenis.

Maar uit gesprekken met bewoners of sleutelfiguren bleek al gauw dat in de meeste sites waar we hebben gewerkt sinds 1960 - het eindpunt van ons onderzoek - weinig of niets is veranderd. Met name de drie rurale missieposten Mikalayi, Bunkonde en Kabwe zijn in sterke mate ongewijzigd gebleven sinds de jaren 1950. Het gaat dan ook om relatief oude missieposten - Mikalayi en Bunkonde zijn gesticht in de jaren 1890, Kabwe in een aantal fases vanaf de jaren 1920 -, waarvan de basisstructuur volledig uitgebouwd was op het moment van de onafhankelijkheid. Er hebben slechts een aantal onderhoudswerken plaatsgevonden. Zo zijn heel wat pannendaken de voorbije jaren vervangen door ijzerplaten. Enkel in Mikalayi zijn naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de evangelisatie van Kasai een aantal herdenkingsbouwwerken opgericht. Daarnaast is uiteraard ook

Affiche van het Wit-Gele Kruis.

de bestemming van een aantal gebouwen veranderd, zonder dat echter iets fundamenteel is gewijzigd aan hun architecturale kenmerken.

De combinatie van archiefwerk, orale geschiedenis en veldwerkonderzoek heeft dus een grote hoeveelheid informatie opgeleverd. De vier bestudeerde sites zullen een centrale plaats innemen in het proefschrift, dat zal worden opgebouwd rond de bespreking van in totaal acht missiesites. Die zijn zo gekozen dat ze elk één thema illustreren dat in de analyses naar voren is gekomen. Hoewel de einddatum van het project - december 2008 - nadert en een tweede reis de facto dus onmogelijk is, zijn de onderzoeksmogelijkheden van deze Congolese *lieux de mémoires* nog lang niet uitgeput. Misschien iets voor een volgend project?

Bram Cleys

PUBLICATIE

Geschiedenis van de thuisverpleging in Vlaanderen

Het boek *Het Wit-Gele Kruis. 1937-2007. 70 jaar thuis in verpleging aan huis* van historica Sophie Baré is een nieuwe bijdrage in de historiografie van de gezondheidszorg in Vlaanderen. Het nodigt uit tot vergelijking met gelijksoortige initiatieven in het buitenland. Het Wit-Gele Kruis ontstond in november 1937 als een lokale vereniging in Gent. Sindsdien evolueerde de organisatie tot de belangrijkste dienst voor thuisverpleging in Vlaanderen. Het boek werpt een licht op die evolutie. Ook de verhoudingen tussen de verschillende organisatieniveaus, de levensbeschouwelijke profilering en de rol van een aantal vooraanstaande figuren komen aan bod. Dat alles plaatst de auteur tegen de achtergrond van de ontwikkelingen op medisch-wetenschappelijk, politiek-institutioneel en sociaal vlak. Aangezien de Wit-Gele Kruisverpleegkundigen de spil van de vereniging vormen, krijgt hun leefwereld bijzondere aandacht. Er wordt bijvoorbeeld nagegaan welke taken ze uitvoerden, welke patiënten ze verzorgden en hoe ze werden omkaderd en opgeleid. Ook de samenwerking met andere thuiszorgverstrekkers wordt bekeken. Tal van illustraties, zowel foto's en affiches, als grafieken en kaarten, ondersteunen de tekst. Voor de inhoudsopgave en het bestelformulier kan u terecht op de KADOC-website.

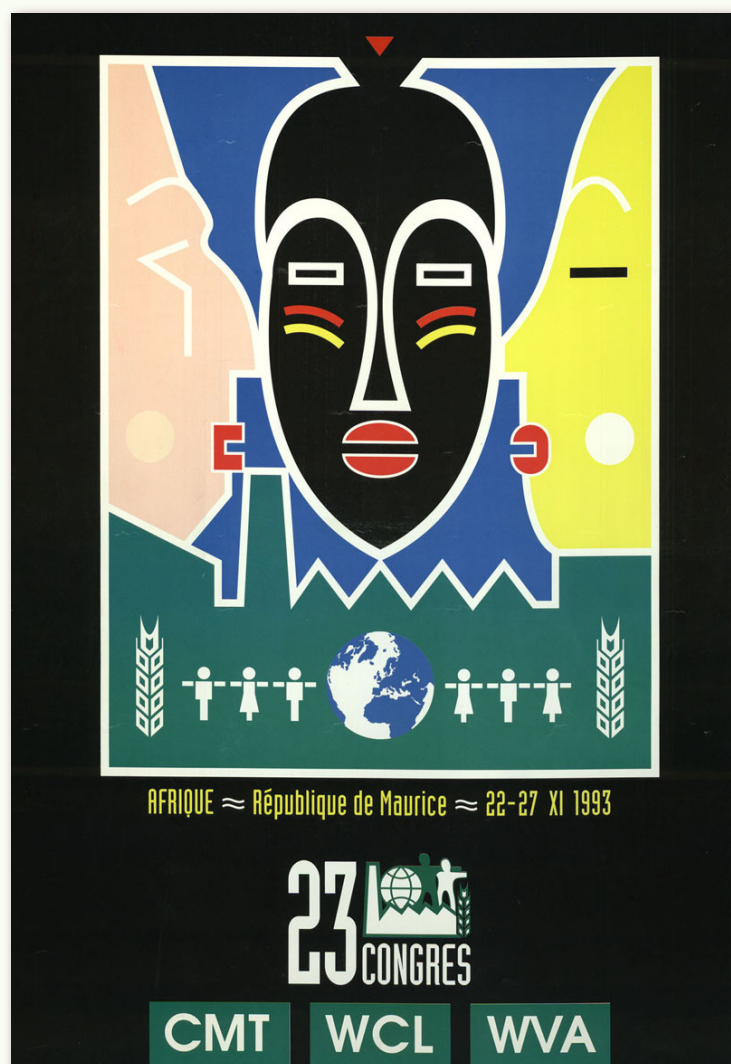
Roeland Hermans

VAKORGANISATIES VAN ANTIGUA TOT ZUID-AFRIKA

Het ICV/WVA-archief

Affiche van het 23ste WVA-congres,
1993.
[Leuven, KADOC]

KADOC bewaart het rijke archief van het Internationaal Christelijk Vakverbond (ICV), later Wereldverbond van de Arbeid (WVA). Dat bestand biedt eindeloze en gevarieerde onderzoeksmogelijkheden, die zich uitstrekken van de verbeterde actie van een kleine syndicale strijdkern in Botswana tot de discrete diplomatie in de geklimatiseerde kantoren van internationale organen in Brussel, Genève of New York.

In juni 1920 hielden in Den Haag enkele christelijke vakbonden uit West-Europese landen het Internationaal Christelijk Vakverbond boven de doopvont. Lange tijd bleef het ICV een aangelegenheid van enkele westerse landen, maar na de Tweede Wereldoorlog kende het een opvallende schaalvergroting en mondialisering. In 1968 voerde het congres in Luxemburg een naamsverandering door: het ICV werd Wereldverbond van de Arbeid. In 2001 telde dat verbond met zetel in Brussel 144 leden-vakbonden, samen goed voor 26 miljoen werknemers. Tijdens zijn Weense congres van november 2006 ontbond het WVA zich. Om de uitdagingen van de wereldwijde economische globalisering (en bijhorend sociaal deficit) beter het hoofd te bieden, richtte het samen met het eveneens ontbonden Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen het nieuwe Internationaal Vakverbond (International Trade Union Confederation, ITUC) op. Dat was een kleine revolutie voor een organisatie die steeds prat was gegaan op haar ongebonden, autonoom en confessionele karakter. Naar aanleiding van die operatie

**Schaal-
vergroting**

vulde het WVA zijn door KADOC bewaarde archieven aan voor de afgelopen vijftien jaar. Het is een onbegonnen zaak de lange geschiedenis van het WVA en de rijke inhoud van zijn reusachtige archief (ca. 250 strekkende meter) hier omstandig uit de doeken te doen. Deze bijdrage licht slechts een tipje van de sluier op en beperkt zich tot enkele krachtlijnen uit zijn verleden waarvoor het archief, de congresbundels en de periodieke publicaties de nodige bouwstenen aanleveren.

Bestuur en organisatie

Zo kan de gestage groei, de schaalvergroting van het ICV/WVA op basis van het archief perfect in kaart worden gebracht. De kerngroep van West-Europese landen breidde geleidelijk uit, eerst binnen en later buiten Europa. De naweeën van de Tweede Wereldoorlog kortwiekten aanvankelijk die expansie omdat er in Centraal- en Oost-Europa geen plaats meer was voor vrije vakbonden. Vanaf de jaren 1950 breidde het ledenbestand uit. Canada, Zuid-Amerika, Azië en Afrika werden in snel tempo, maar niet altijd probleemloos, 'veroverd'. Regionale koepelorganisaties kwamen van de grond: de CLAT (Central Latinoamericana de Trabajadores) voor de Latijns-Amerikaanse landen, de Aziatische koepel BATU (Brotherhood of Asian Trade Unionists) en voor de Afrikaanse landen de ODSA (Organisation Démocratique Syndicale des Travailleurs Africains). Daarnaast waren ook internationale beroepsverbonden actief voor o.a. overheidspersoneel, bedienden, metaalarbeiders, transportarbeiders en onderwijzend personeel.

Van al die geledingen bevindt zich archief in het grotere ICV/WVA-bestand, dat vanzelfsprekend ook unieke bundels bevat over confessioneel geïnspireerde syndicale organisatie *all over the world*. Informatie over erkenning en de vaak moeizame strijd voor vakbondsvrijheid, over relaties met andere vakbonden en met de overheid, sociale conflic-

ten, mensenrechten, opleiding en onderwijs, vrouwen- en kinderarbeid, vluchtelingen en migraties ... is ten overvloede aanwezig in die landendossiers.

Bronnenonderzoek kan ook een licht werpen op de organisatorische ontwikkeling en de evolutie van de besluitvorming in de schoot van het WVA. Hoe pasten structuren, bestuursorganen en financiële middelen zich aan de schaalvergroting en de toenemende diversiteit aan? Hoe verliepen overleg en compromisvorming en werden nieuwe leden in het bestuur geïntegreerd? Welke elementen brachten continentale koepels en beroepsverbonden in. Wat was de rol van leidende figuren? Wat was meer bepaald de invloed van de Belgen in dat internationale samenwerkingsverband? De voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) was immers vaak ook de voorzitter van het ICV/WVA (August Cool, Jef Houthuys, Willy Peirens, Luc Cortebeek). De Belg August Vanistendael was van 1952 tot 1967 een invloedrijke secretaris-generaal die de werking op diverse terreinen in een stroomversnelling bracht. Ook op organisatorisch en financieel vlak leunde het ICV/WVA sterk op het ACV, dat wellicht een onuitwisbare (maar nog te onderzoeken) stempel drukte op de oriëntatie, het programma en het optreden van de internationale koepel. Belgen speelden ook een belangrijke rol in de voorgeschiedenis van het huidige Internationaal Vakverbond. De hele aanloop naar de oprichting van die ITUC, de motieven daarvoor en de weerstanden die ze opriep, zullen ook ooit voorwerp worden van historisch onderzoek.

Een derde onderzoekspiste betreft het ideologisch karakter van het ICV/WVA. In de tussenoorlogse periode moest de toen nog relatief zwakke christelijke arbeidersbeweging niet alleen adequate antwoorden bieden op een economische crisis op wereldschaal. Ze moest ook de confrontatie aangaan

Ideologisch karakter

met een totalitair gedachtegoed (fascisme, nazisme) dat uitgesproken recepten en oplossingen presenteerde voor het sociaaleconomische domein, waarbij er enkel plaats was voor door de overheid gedirigeerde syndicaten. Onder impuls van zijn secretaris-generaal, de Nederlander Pieter Jozef Serrarens, distantieerde het ICV zich ondubbelzinnig van iedere autoritaire stroming. Het moest wel toezien hoe zijn leden-vakorganisaties in Duitsland, Oostenrijk en Italië te lijden hadden onder een meedogenloze repressie en van de kaart werden geveegd. Tijdens de bezetting vernielde de Gestapo het ICV-secretariaat in Utrecht.

Internationale speler

in de Centraal- en Oost-Europese landen bestonden, werden systematisch onderdrukt en uitgeschakeld. Verloor het ICV achter het IJzeren Gordijn alle leden-organisaties, dan bleven er via clandestiene kanalen en organisaties van ballingen toch fragiele banden bestaan. Die zouden hun nut bewijzen in de aanloop naar de val van de Muur. In dat verband verdient de rol die het WVA (en het ACV) speelde bij de strijd van het Poolse Solidarnosc zeker aandacht. Vanaf 1989 zouden die bevoorrechte contacten er mee voor zorgen dat het christelijk syndicalisme en het ICV uiterst snel voet aan de grond kregen in de voormalige Oostbloklanden. Het 25ste WVA-congres, dat doorging in Boekarest in 2001, was tekenend voor die opening naar het oosten.

Vooraf vanaf de jaren 1950 heroriënteerde het ICV zich op ideologisch vlak. Het hield vast aan zijn confessionele onderbouw; mee om die reden had het trouwens de avances afgewezen van een neutrale internationale vakorganisatie die na 1945 ontstond. Onder meer onder impuls van secretaris-generaal Vanistendael verruimde het ICV echter geleidelijk

Na de bevrijding stelde zich een nieuwe ideologische uitdaging, die van het communisme. De vrije vakverenigingen die vóór 1940

zijn confessionele horizon. Er werden openingen gemaakt naar vakorganisaties die niet-christelijk waren, maar zich wel nog inspireerden op één van de grote wereldgodsdiensten. Een seminarie dat in 1959 in Saigon doorging en dat peilde naar een gemeenschappelijke ethische basis in die grote godsdiensten voor sociale actie, betekende in dat opzicht een mijlpaal. Het congres in Luxemburg in 1968 bekrachtigde die evolutie met de keuze voor de meer neutrale benaming 'Wereldverbond van de Arbeid'.

De ideologische verruiming opende ook de poort voor een versnelde verbreding van de ICV/WVA-horizon naar landen buiten de traditionele Europese ruimte. Jonge naties met ontluikende sociaal-syndicale bewegingen in Zuid-Amerika, Afrika en Azië sloten aan en gaven na verloop van tijd mee de toon aan. Opnieuw speelde Vanistendael daarbij een beslissende rol. Die polyglot ontpopte zich als een vaandeldrager van een modern, postkoloniaal denken over de relatie tussen Noord en Zuid en over ontwikkelingssamenwerking. Hij legde contacten met syndicale (basis)groepen in de drie vermelde continenten, richtte er vormingsinstituten op voor leiders en kaderleden en wist de jonge syndicaten in de WVA-schoot te integreren. Daar werd ook, wars van ieder paternalisme, een fundamenteel debat gevoerd over de oorzaken van de onderontwikkeling van het Zuiden, over de noodzaak van een derde weg tussen kapitalisme en etatisme en over de hefbomen voor ontwikkeling en sociaal-politieke emancipatie. Zelfredzaamheid, opleiding en vorming en solidariteit op alle niveaus werden als de meest geschikte instrumenten voor de realisatie van die ontvoogding aangeduid. Met die discussie en zijn acties ter plaatse wierp het WVA - ook weleens aangeduid als 'Wereldverbond van de Armen' - zich op als een pionier van de derdewereldbewegingen.

Het ICV/WVA had ook een belangrijke representatieve opdracht. Het zond waarnemers of afgevaardigden naar andere internationale instellingen.

De processie van Hakendover in 1994.
[© Ellen Kok]

Zo was het na de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigd in de dochterinstellingen van de Verenigde Naties, in het bijzonder in het Internationaal Arbeidsbureau (International Labour Office) met zetel in Genève. Het archief laat toe de strategieën, stellingname en bereikte resultaten op het internationale forum in detail te reconstrueren. Vanaf de jaren 1950 ging het ICV/WVA via maar tegelijk buiten de christendemocratische familie om, een stempel drukken op de Europese integratie. Het beschikte over een uitgesproken en duidelijk programma, over werkzame structuren en een internationaal netwerk. Dat stelde de ICV/WVA-leiders in staat, soms meer dan de christendemocratische politici, te wegen op een prille Europese samenwerking. Die laatste betrof trouwens domeinen (kolen en staalsector, gemeenschappelijke markt) waarmee die syndicale voormannen een grote vertrouwdsheid bezaten. Hun namen duiken op in informele bijeenkomsten en in tal van organen en werkgroepen gekoppeld aan de Europese instellingen. Het afgelopen decennium onderhield het WVA ook contacten met de beweging van antiglobalisten, onder andere in het kader van het Wereld Sociaal Forum.

Godfried Kwanten

ONDERZOEK

Processies en ommegangen van 1750 tot heden

Met het lopende studie- en publicatieproject over religieuze optochten wil KADOC het onderzoek over de religieuze volkscultuur verder exploreren en ontwikkelen. De onderzoeksresultaten, gebaseerd op de bestudering van het fenomeen in de Belgische provincie Vlaams-Brabant, leggen ongetwijfeld dimensies bloot die ook opgaan voor andere regio's en landen. Naast de dagelijkse concrete betekenis en beleving van processies, onderzoeken we hun verschuivingen in de tijd. Daarbij wordt gefocust op de enorme variatie aan types, functies en vormen van deze religieuze manifestaties met bijzondere aandacht voor de sociale, politieke en culturele inbedding in lokale (parochie)gemeenschappen. Tegen het najaar van 2008 worden de onderzoeksresultaten, een inventaris van de bestaande processies in Vlaams-Brabant inclusief, gebundeld in een publicatie. Om processies als levend immaterieel erfgoed te valoriseren, worden tot slot diverse publieksactiviteiten voorbereid.

Voor bijkomende informatie over dit project kan u contact opnemen met Nienke Roelants nienke.roelants@kadoc.kuleuven.be.

Nienke Roelants